

как «общество», «государство», перечислены институты гражданского общества, среди которых выделяется общественность, определено понятие общественности, проведена её классификация по нескольким типам.

Characteristic of the community by the way of analyzing the essence of civil society, its peculiarities and correlation with such categories as «society», «state» is presented; institutions of civil society, where we can single out the community are listed; the notion «community» is defined; its classification is realized.

УДК 340(477)

С. В. Богачов

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Проаналізовано окремі аспекти процесу формування правової культури в Україні, її рівні та значення для суспільства на сучасному етапі розвитку.

Правова культура займає важливе місце в процесі створення та функціонування правової держави. Рівнем правової культури обумовлюються процеси демократизації, становлення громадянського суспільства та правової держави, заснованих на принципах гуманності та соціальної справедливості, де вищою цінністю є права і свободи людини. Отже, виявлення ознак високої правової культури є не лише показником високої громадської активності, а й свідченням якісно нового рівня правосвідомості громадян країни.

Оскільки рівень правової культури на різних етапах розвитку суспільства є різним, можна стверджувати, що розвиток правової культури є процесом перманентним, коли кожне наступне покоління намагається його вдосконалити. При цьому суттєвою є ознака, згідно з якою процес вдосконалення має розпочинатись лише після відповідного засвоєння вже накопичених правових знань.

Значний вплив на правову культуру особистості та суспільства в цілому спричиняє рівень розвитку права як науки і відповідної практики, процесів, що пов'язані з функціонуванням правової освіти, професійної діяльності законодавців. Важливою складовою є вивчення та аналіз правового історичного досвіду, зокрема, шляхом збереження та перевидання історичних пам'яток права, популяризації права. Адже саме завдяки історичним традиціям починаючи з часів трипільської культури, періоду князівства Аскольда наша держава має глибоке державотворче культурно-правове коріння.

Свідченням високої правової культури суспільства на українських теренах є значна кількість джерел права, накопичених

за доби правління Ярослава Мудрого, періоду гетьманату, нової та новітньої історії нашої держави. До таких джерел українського права ми відносимо «Руську правду», приписи Литовських статутів та магдебурзьке право, зібрання «Права, за якими судиться малоросійський народ», «Березневі статті» Б. Хмельницького, Конституція Пилипа Орлика, Універсали Української Центральної Ради й багато інших.

На рівень правової культури, її сутнісні характеристики впливають багато чинників – від індивідуальних до соціально значущих, що обумовлює особливості її стану в різних країнах. Якщо ж рівень правової культури виявиться достатньо низьким, а заходи щодо його підвищення недостатньо ефективними, можуть сформуватися умови для правових деформацій – свідомого ігнорування чи зневажливого ставлення до права.

Особливістю процесу формування правової культури в Україні є та обставина, що вона утверджується за умов перехідного періоду, реформаційних змін у різних сферах суспільного життя. У цьому контексті привертають увагу процеси, пов'язані з переорієнтацією українського суспільства на систему європейських цінностей, у тому числі і європейської правової культури. Відповідно, актуалізується проблема вивчення й апробації кращих досягнень, досвіду розвитку правової культури європейських держав. Тут має бути виважена позиція щодо доцільності використання тих чи інших надбань у процесі гармонізації українського та європейського права, без спроб автоматичного його копіювання. Питання збереження кращих національних традицій правової культури мають також враховуватись у процесі укладання майбутніх міжнародних договорів України, які передбачають процедури імплементації того чи іншого законодавства.

У зв'язку з цим виникає питання: хто, у який спосіб та якою мірою має забезпечити ці процеси і чи відповідатимуть вони вимогам правової культури нашого суспільства, наших громадян? Ідеться, таким чином, про належне професійне забезпечення цих процесів і насамперед процесу законотворчого, який обумовлює формування якісного законодавства шляхом внесення відповідних змін з урахуванням високого рівня як загальної, так і правової культури.

У теорії права правову культуру, як відомо, можна умовно класифікувати за трьома структурними рівнями: побутовим, теоретичним, професійним, що свідчить не про ієрархічність правової культури, а про різноманітність способів та форм її формування та розвитку. Зокрема, характеризуючи побутовий рівень правової культури, необхідно наголосити на несистемному характері його формування. Правові знання отримуються

людиною з різних інформаційних джерел, які в більшості випадків не передбачають практичного правового досвіду чи професійної правової підготовки. Показово, що з цією метою наша держава здійснює загальне правове загальне навчання, яке в узагальненому вигляді можна назвати правовою освітою. Остання являє собою єдину загальнодержавну систему вивчення права та законодавства, охоплюючи своїм впливом практично всі соціальні верстви населення. Призначенням такої системи як різновиду освітньої діяльності є надання громадянам знань про основи держави і права, виховання поваги до права і законодавства.

Теоретичний рівень правової культури передбачає наукове (доктринальне) осягнення правової проблематики та належне забезпечення цієї культури в діяльності різних суб'єктів права чи окремих осіб.

Аналізуючи обумовленість правової культури особистості рівнем її освіченості, культури, правового виховання, можна припустити, що ця залежність пропорційна не лише рівневі правової інформації, обсягу отриманих знань, а й є залежною від характеру діяльності людини, ступеня наявних свобод, які також можуть бути розглянуті як ресурси розвитку. Звідси правова культура особистості може слугувати своєрідним індикатором стану суспільства, рівня його демократичності та, відповідно, необхідною передумовою і показником правового стану суспільства. Водночас правова культура є уособленням вищезазначених характеристик суспільства на індивідуальному рівні, що знаходить свій прояв у правомірній поведінці. Будучи обумовленою правовим станом суспільства, правова культура закладає, як і низка інших різновидів культури – політична, морально-етична, економічна тощо, ціннісні підвалини людини та суспільства.

Своєрідною основою професійної правової культури є досвід правників-практиків, що забезпечують належний її рівень не лише у сфері своєї діяльності, а й у суспільстві загалом. Завдання щодо вдосконалення професійної правової культури реалізуються систематично і на постійній основі, у тому числі й шляхом спеціальної правової підготовки. Саме міра оволодіння професійними правниками правовими вченнями, їх уміння та навички обумовлюють процеси функціонування чинних правових норм у суспільстві, додержання законності та правопорядку, правозастосовну, правоохоронну й законотворчу діяльність [1].

У професійній правовій культурі особливе місце належить правовій культурі законотворців, адже від їхнього рівня професійної підготовки, правової культури залежить якість нових за-

конів, своєчасне і правильне внесення змін та доповнень до чинного законодавства з метою його вдосконалення.

Дії законотворців формують авторитет державної влади, сприяють належному розумінню права, додержанню чинного законодавства. Для успіху законотворчої діяльності необхідною умовою є постійне підвищення професійної правової культури безпосередніх її учасників.

Яким має бути рівень професійної культури останніх? Відповідь на це питання можна висловити такою аксіомою: рівень правосвідомості учасника законотворчого процесу має бути таким, щоб він сприяв утвердженню звички додержуватись закону! Як свідчить досвід практичної роботи, високого рівня професійної правової культури учасник законотворчого процесу досягає за умов поєднання двох обов'язкових вимог. Перша з них передбачає виховання в учасника законотворчого процесу його особистої переконаності в необхідності дотримуватись законів у повсякденному житті. Друга вимога безпосередньо пов'язана з процесом отримання якісних професійних знань щодо механізму творення законів та системи законодавства, а також вироблення вмінь та навичок професійно застосовувати отримані знання. Зазначені вимоги можна охарактеризувати як теоретичний і практичний аспекти розвитку професійної правової культури учасника законотворчого процесу.

Характеризуючи першу з двох вищезазначених вимог, необхідно наголосити, що для творення якісних законів законодавцю необхідно вміти вловлювати, за визначенням Г. Гегеля, «дух епохи», мати відповідні власні переконання, розвинену правосвідомість, гідність, почуття відповідальності за результати своєї діяльності.

Окрім особистісних якостей, очевидною є необхідність створення своєрідного духовного середовища чи передумов для творення права. Вдало висловився з цього приводу І. О. Ільїн, зводячи сутність правосвідомості до трьох аксіом, які набувають особливої ваги як складові професійної правосвідомості законотворців.

Перша з них є своєрідним «законом духовної гідності» – кожна особа має розвинену самосвідомість, осмислює свої обов'язки та розуміє право так, щоб не принижувати себе вчиненням злочину. Стає очевидним, що, на думку І. О. Ільїна, формування духовної гідності громадян має стати пріоритетним напрямом державної політики, адже зазначена якість, матеріалізована у свідомості громадян, відкриває перспективи для розвитку держави.

Згідно з другою аксіомою – «законом автономії» – кожна особа є внутрішньо вільним вольовим центром, істинним суб'єктом

права, що виконуючи закони, не чинить ніякого насилля над собою, а відтак керується тією ж метою, що й закон.

Третя аксіома – «закон взаємного визнання» – передбачає, що наявність взаємної поваги та довіри між громадянами країни та державною владою означатиме автоматичне перенесення поваги на діяльність інших осіб, так само як і визнання їхніх прав та обов'язків [2].

Сутність другої вимоги полягає, як уже зазначалось, у безпосередньому зв'язку процесу отримання якісних професійних знань із механізмом творення законів та системою законодавства взагалі, а також виробленням умінь та навичок професійного застосування отриманих знань. Тобто фактично дана вимога зводиться до необхідного – професійного рівня підготовки учасників законотворчого процесу в його тісному зв'язку з мораллю суспільства. Відповідно, будь-які порушення законності, ігнорування прав і законних інтересів особи, недодержання вимог справедливості при вирішенні питань про юридичну відповідальність мають розумітися як аморальні явища за будь-яких умов, скажімо, попри офіційний статус особи чи займану нею посаду. Цікавий приклад з цього приводу наводить Ф. Фукуяма, зазначаючи, що в середньовічному Китаї імператор міг бути позбавлений влади, якщо його поведінка суперечила існуючим морально-етичним нормам [3].

Водночас правова культура чинить і зворотний вплив на моральну культуру, слугуючи необхідним чинником формування високих моральних якостей особи. Адже, як справедливо наголошується у вітчизняній літературі, єдність знання та розуміння сутності, соціального призначення правових явищ – права, правосуддя, законності, правової відповідальності, непохитної переконаності в необхідності суворого додержання норм права – сприяють зміцненню у свідомості людини розуміння основних принципів і категорій моралі [4].

Відтак, важлива роль у соціалізаційному, правовиховному процесі належить законодавству, яке своїми нормами сприяє формуванню демократичної правосвідомості, розвитку правової культури. Однак суперечності між нормативно-правовими актами, прогалини в законодавстві, значна кількість «неконкретизуючих» актів не сприяють лояльному ставленню громадян до системи законодавства, формують атмосферу правового нігілізму, породжують кризові стани правової свідомості.

Забезпечити відповідність законодавця вищевикладеним вимогам правотворчості надзвичайно складно, адже навіть найбільш досконалий закон може залишитись на папері з багатьох причин. Однією з них може бути невисокий рівень правової культури учасників процесу законотворчості, які, скажімо,

не передбачили в законі механізму його реалізації. У цьому випадку очікування можуть залишитись невинуватими, поставити своєрідними «добрими намірами», а для реалізації норм законодавчого акта необхідно буде або вносити зміни, або ж застосовувати репресивні заходи. Іншою, не менш важливою причиною, є низький рівень правової культури і правосвідомості громадян, які ухиляються від виконання цього закону або свідомо його порушують.

Список літератури: 1. Сидоренко М. Чому і як необхідно підвищувати професійність підготовки юристів / М. Сидоренко // Юридична Україна. – 2009. – № 2. – С. 12–14. 2. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин // Собрание соч. : в 10 т. Т. 4 / сост. И коммент. Ю. Т. Лисицы. – М. : Русск. книга, 1994. – С. 149–414. 3. Фукуяма Ф. Конфуцианство и демократия [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма. – Режим доступу: <http://www.politnauka.org/library/dem/fukuyama2.php>. 4. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2002. – 504 с.

Надійшла до редколегії 30.03.2011

Проанализированы отдельные аспекты формирования правовой культуры в Украине, ее уровни и значение для общества на современном этапе развития.

Some aspects of the legal culture formation in Ukraine as well as its levels and significance for the society at the present stage of its development are analyzed.

УДК 340.1

О. І. Деменко

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА СУТТЄВІ ОЗНАКИ

Встановлено та проаналізовано суттєві ознаки правосвідомості. Сформульовано авторське визначення поняття правової свідомості.

Правова свідомість є передумовою правомірної поведінки особистості, обумовлює режим законності і правопорядку в суспільстві, виступає однією із основних соціальних гарантій дії верховенства правового закону в державі. У зв'язку з цим сучасний етап становлення української державності та розбудови громадянського суспільства і правової держави вимагає від усіх суб'єктів права відповідного рівня правової свідомості, що, у свою чергу, неможливо без з'ясування природи та сутності цього правового явища.

У юридичній літературі правосвідомості як одній із форм суспільної свідомості людини і суспільства присвячені монографії, розділи у підручниках із теорії держави та права, статті та дисертаційні дослідження.

Разом з тим, незважаючи на достатньо високий ступінь розроблення проблеми правосвідомості, її зміст та сутність і на

© Деменко О. І., 2011